

УДК 821.161.2 – 1:7.034 Л. Українка
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-18>

Ольга ЛІСОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-0030-3592

аспірант кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) shchelkunova2017@ukr.net

РЕНЕСАНСНИЙ ТИП ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМ «ОДЕРЖИМА», «У КАТАКОМБАХ»)

У статті досліджується парадигма виявів ренесансного типу особистості у творчості Лесі Українки на матеріалі двох драматичних творів – «Одержима» та «У катакомбах». Наголошується, що письменниця репрезентувала два яскравих типи ренесансної особистості: жіночий тип – це Міріам, і чоловічий тип – це Неофіт-раб. Визначають спільні риси цих образів, зокрема усвідомлення призначення себе, силу духу, осмислення особистісного життєвого покликання, чітке розуміння власних почуттів, емоцій, потреб і ставлення до навколишнього суспільства – людинолюбство. Також акцентується увага на суто ренесансній рисі в обох героїв – силі волі, вмінні ухвалювати власні рішення та йти тим шляхом, який кожен вважає правильним. У характерах представлених образів виражена стоїчна концепція досконалої людини, що характеризується духовною стійкістю, поміркованістю та загостреним почуттям патріотизму. Для образу Міріам як жіночого характерними є сильніші вияви емоцій і почуттів, любов і готовність померти за коханого. «Одержима духом» – це одна з її визначальних рушійних сил. Характерові Неофіта-раба притаманні більший прагматизм, раціональне осмислення речей, керування прагненням знайти волю й реалізувати себе в суспільстві як достойну вільну особистість. Зроблено висновок, що світогляд Лесі Українки характеризується спільним із європейським ренесансним культивуванням античної традиції, що виявляється найбільшою мірою в системі світовідчуття – прометеїзмі. Обидва герої її драматичних творів шукають щастя в земному житті, перейняті ненавистю та протистоянням рабству в будь-яких його виявах. Авторка дискутує з нормами й засадами християнства, аналізує й осмислює їх, чим продовжує популяризувати традиції епохи Відродження з її культивуванням інтелекту.

Ключові слова: Леся Українка, Ренесанс, особистість, традиції, антропоцентризм.

Olha LISOVSKA,
orcid.org/0000-0002-0030-3592

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature History,
Theory of Literature and Literary Art
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) shchelkunova2017@ukr.net

THE RENAISSANCE TYPE OF PERSONALITY IN THE CREATIVITY OF LESIA UKRAINKA (ON THE MATERIALS OF DRAMAS 'ODERZHMYA' AND 'U KATAKOMBAH')

The article examines the paradigm of the Renaissance type of the personality in the creativity of Lesia Ukrainka based on two dramatic works – 'Oderzhyma' and 'U katakombah'. It is noted that the writer represented two bright types of Renaissance personality: the female type is Miriam, and the male type is the Neophyte slave. The common features of these characters such as their own self-awareness, understanding of personal life vocation, a clear understanding of their own feelings, emotions, needs and attitudes toward society are determined. The characters of the presented images express the Stoic concept of a perfect man, characterized by spiritual stability, moderation and a keen sense of patriotism. The emphasis is also made on the entirely Renaissance trait of both heroes – it is the strength of will, the ability to make their own decisions and to follow the track that everyone believes to be true and correct. The image of Miriam as a woman is characterized by strong manifestations of emotions and feelings, love and willingness to die for a loved one – these are her driving forces. The character of the Neophyte-slave is more inherent in pragmatism, rational understanding of things, management of the desire to gain freedom and realize oneself as a free person. It is concluded that Lesia Ukrainka's worldview is characterized by a common with the European Renaissance cultivation of the ancient tradition, which is manifested to the greatest extent in the system of worldview – Prometheanism. Both heroes of her dramatic works are looking for happiness in earthly life, imbued with hatred and opposition to slavery in all its forms. The author discusses the norms and principles of Christianity, analyzes and comprehends them, which continues to promote the traditions of the Renaissance with its cultivation of the intellect.

Key words: Lesia Ukrainka, Renaissance, personality, traditions, anthropocentrism.

Постановка проблеми. Феномен Лесі Українки, її світогляд і творчі засади тяжіють однаково сильно до тогочасної європейської та української традицій. Одним із найбільш показових, основаних на здобутках національного та європейського Ренесансу (Відродження), є тип особистості у спадщині письменниці. Загалом цей аспект є маловивченим, хоча звернення до нього дає підстави говорити про системну інтегрованість на різних рівнях феномену Лесі Українки у світовий, зокрема європейський, контекст.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти цього питання розглядаються у працях В. Агієвої, Н. Зборовської, С. Кочерги, О. Сліпущо та інших учених. Актуальність нашого дослідження полягає у виокремленні тих рис і характеристик головних героїв драматичних творів «Одержима» й «У катакомбах», які репрезентують суто ренесансний тип особистості.

Мета статті – проаналізувати вияви ренесансних традицій у змалюванні героїв творів Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу. Загалом для культурно-історичної епохи Ренесансу, яка прийшла на зміну Середньовіччю і за своєю суттю стала його повним запереченням, характерною є стрімка зміна теоцентризму на антропоцентризм, коли в центрі світогляду й життя людини, особистості опиняється не Бог, а вона сама, її розум, почуття, емоції, таланти. Визначальною світоглядною рисою Відродження став гуманізм, згідно з яким людина є головною діючою особою історичного процесу. Ренесансний поет Павло Кросненський, як наголошує В. Литвинов, «висловлював ренесансно-гуманістичну ідею про спроможність людини завдяки власним зусиллям, спираючись на добросовісність і доблесть, піднятися до рівня богоподібності, досягти земного безсмертя» (Литвинов, 2000: 15). Видатний мислитель епохи Відродження Станіслав Оріховський відкрито виступив проти celibату в католицькій церкві, обґрунтовуючи право людини, зокрема священників, на повноцінне приватне життя, кохання й родинне щастя. Поет Павло Русин проголосив цінність особистості як митця, давши авторське тлумачення призначення поета в суспільстві. У поемі «Роксоланія» Себастьяна Кленовича прозвучала «гуманістична переконаність у здатності людини силою свого розуму і волі створити себе як особистість. Моральним ідеалом для мислителя була стоїчна концепція досконалої людини, основними чеснотами якої вважалися стійкість, шляхетність, розважливність, поміркованість, справедливність, патріотизм» (Литвинов, 2000: 19). Ренесансні

митці бачать людину в центрі світу не з Божої волі, а за власною природою та здібностями, що є виявом гуманістичного антропоцентризму, у системі якого людина є найвищою цінністю. Велике значення має свобода волі особистості, сила якого свідчить про силу характеру. Загалом «серед українських гуманістів сформувалася думка про важливість земного самоутвердження людини, з'явився новий тип особистості, яка почала усвідомлювати свою самоцінність та унікальність» (Литвинов, 2000: 93). І визначальним є усвідомлення земного призначення людини, її покликання бути щасливою тут, на землі.

Саме такий тип особистості є провідним для творчості Лесі Українки. Як наголошує В. Агеєва, «уже перша серйозна спроба модернізації культури на рубежі XIX–XX століть, як і всі наступні такі спроби упродовж XX віку, були неминуче пов'язані з увагою до жіночих проблем, активізацією жінок в інтелектуально-духовному житті» (Агеєва, 2001: 91). Для межі століть так само були характерними пошуки шляхів для щастя людини, коли освічені верстви суспільства бачили його саме в земній реалізації, професійному й особистому зростанні. Зокрема, це було актуальним для жінок, які всіляко заявляли про свої права, насамперед і на можливість реалізувати свою особистість. Для формування нового для межі століть типу особистості, що за своєю суттю є ренесансним, Леся Українка обрала жанр драми. Такий мистецький вибір був не випадковим, адже, як наголошує О. Сліпущо, провівши детальний аналіз особистісної епістолярної спадщини Лесі Українки, зокрема листів до Михайла Кривинюка, авторка, «оцінюючи жанр драми з погляду соціал-демократичного та громадського, <...> основною рисою вважає наявність у ній соціальних елементів, що й наявне в українській драмі. Драма для неї – жанр, який найопукліше відгукується на події часу. Саме у драмі можна точніше відбити настрої сучасної епохи» (Сліпущо, 2003: 296).

У преамбулі до драматичної поеми «Одержима» (1901) Леся Українка зазначає й чітко визначає суть характеру головної героїні Міріам – «одержима духом» (Українка, 2000: 120). Твір було написано фактично на одному пориві біля смертного одра коханого поетеси Сергія Мержинського. Це був своєрідний протест авторки – проти смерті, проти рабства, проти принизливого становища жінки в тогочасному суспільстві, проти рабської покорності в системі християнства. Тож образ Міріам – це втілення суто ренесансного типу особистості, який заявляє свою незгоду й непокору вченню Ісуса Христа, вступає з ним у дискусію. Для Міріам

визначальним життєвим кредо є не віра, а любов. У першій дії бачимо, як героїня спостерігає за одинокою постаттю Месії, думаючи, *невже він завжди буде одинокий?* (Українка, 2000: 120).

Натомість вона мріє, щоб *...хоч на мить чоло те просіяло* (Українка, 2000: 120).

Саме сила і порив духу змушують Міріам блукати всюди за Месією. Коли Він пропонує їй дати спокій, вона відмовляється, бо не хоче цього. Месія сприймає це як прагнення Міріам дорівнятися до нього. Натомість жінка це пояснює тим, що спокою не має Месія. І вже в цьому проявляється сила її характеру, воля до ухвалення власних рішень. Міріам вірить, що він – Божий Син, але душа її спалена чи ненавистю, чи любов'ю (Українка, 2000: 125). Притаманним жінці є вміння самій оцінювати й відчувати свою натуру та сутність. Вона усвідомлює свою вищість над іншими людьми, власну винятковість:

*Не маловірна я, занадто вірю,
і віра та мене навек погубить.*

*Я вірю, що ти світло – і такого
ся темрява до себе не приймає?*

*Я вірю, що ти слово – і такого
отой глухорожденний люд не чує?* (Українка, 2000: 129).

Для Міріам віддати душу – це означає бути готовим «загинуть за любов» (Українка, 2000: 129). І цей вияв усвідомлення своєї життєвої місії в любові до іншої людини, до чоловіка є суто ренесансним.

У другій дії твору події розгортаються в Гефсиманському саду, дванадцять учнів сплять непробудним сном, Месія молиться, а Міріам спостерігає. Душа Месії сумна, бо учні сплять, а душа Міріам сповнена страждання через його самотність. Жінка вибігає із саду непомітно. Події третьої дії розгортаються на Голгофі. Тут бачимо три хрести з розіп'ятими мертвими і Міріам під хрестом Месії. Жінка страждає, бо, як вона вважає, Месія простив усіх, крім неї. Тепер

*Вона всіх ненавидить за нього:
і ворогів, і друзів, і юрбу,*

*отой народ безглуздий, що кричав:
«Розпни його, розпни!» – і той закон*

людський, що допустив невинно згинуть (Українка, 2000: 133).

Й апогеєм виявів почуття є зізнання жінки, що вона любила тільки Його. У четвертій дії бачимо майдан в Єрусалимі. Тут Міріам зустрічає прихильницю Месії Йоганну, яка розповідає про воскресіння Месії. Душа Міріам болить, адже Месія пролив кров свою не за всіх, за неї *він ні краплі не проливав* (Українка, 2000: 137).

Міріам тепер саме себе називає одержимою духом (Українка, 2000: 138) і зізнається в ненависті до себе та всіх. У присутності преторіанця жінка говорить про воскресіння Месії, її в'яжуть. Міріам проклинає цезаря, синедріон, царя й весь народ «прокльоном крові» (Українка, 2000: 141), за що люди кидають у неї каміння. Героїчна помирає з особистісним усвідомленням того, що віддає своє життя за Месію:

Не за щастя...

не за небесне царство... ні... з любові! (Українка, 2000: 142).

Саме смерть за Месію з любові до нього стає для Міріам найвищим виявом її особистісної сутності та життєвою реалізацією. Вона свідомо йде на смерть, щоб самореалізуватися.

Тут погоджуємося з тезою Ніли Зборовської про те, що «самоусвідомлення жіночого характеру та його видимість у дзеркалі літератури на порубіжжі спонукали до зіставлення чоловічого і жіночого характерів у національному світі» (Зборовська, 2006: 216). А цілісне бажання Міріам, спрямоване «до аскетичного Месії» (Зборовська, 2006: 235), є втіленням істеричної відрази «до натуралістичного брутально-сексуального еросу, проблематизуючи можливість аристократичного поєднання свідомої любові як духовного чинника і несвідомої любові як сексуального чинника» (Зборовська, 2006: 235). Якщо Месія є втіленням батьківської божественної мужності (Зборовська, 2006: 236), то Міріам репрезентує бажання і прагнення до повного злиття з любовним потягом. Месія йде духовним шляхом, з філософським спокоєм, що свідчить про «мужню і стійку психологію філософського мазохіста» (Зборовська, 2006: 238), а Міріам – тип «національної істерички, у якій потужне материнське переслідування не дає змоги досягнути філософської рівноваги вчителя. Якщо Месія йде на хрест, просвітлюючи загальнолюдську материнську провину перед Богом-отцем, то Міріам йде за Месією одержима непросвітленою материнською провиною» (Зборовська, 2006: 238).

У драматичному творі «У катакомбах» (1905) події розгортаються в катакомбах біля Рима. Тут зібралася громадка християн-неофітів, які слухають проповідь Єпископа, серед них і Неофіт-раб. Саме останній є втіленням суто ренесансної особистості, яка ставить під питання все, тобто прагне особистісного пізнання й самопізнання. Неофіт-раб здивований, що раби є Господа. І де тоді рівність? Єпископ переконує його в тому, що всі рівні перед Богом. Неофіт-раб не розуміє цього. На пораду Єпископа рятуватися молитвою

і вірою він відповідає, що прийшов сюди шукати волі. Неофіт-раб постає втіленням особистості, яка мислить і ставить під сумнів традиційні християнські норми, як і Міріам. Це вільні у своїй внутрішній суті особистості. На питання Неофіта-раба про те, що є патриції, плебеї і раби, Єпископ називає Божою волею те, що хтось народився паном, а хтось – рабом. Неофіт із цим не погоджується, йому не однаково,

чи пан, чи раб

він буде тут у світі (Українка, 2000: 183).

Неофіту-рабу болить, як його жінці «звичка до панських розкошів, де служить, уїлась у серце» (Українка, 2000: 184), а їхня хата стара і брудна. Жінці Неофіта-раба ніколи навіть годувати свою маленьку дитину, бо постійно служить у панів. Люди з громади пропонують Неофіту-рабу допомогу, зокрема одяг, їжу, мило; навіть чужа жінка може годувати його дитя, поки мама на службі. Проте це викликає не радість, а біль Неофіта:

До чого я дожився! Лихо тяжке!

Жебруцим дідом замолоду став!.. (Українка, 2000: 187).

Коли Єпископ говорить, що людина живе не тільки хлібом, а й словом Божим, Неофіт-раб це заперечує:

Ні, їй мало

самого хліба й слів, їй треба волі (Українка, 2000: 190).

Відтак він проголошує головну цінність життя людини – волю. Це й волі чинити, вірити, відчувати. Він голосно заявляє про свою байдужість до приходу Царства Божого, за що був звинувачений у гріхах. Він не хоче каятись і не боїться геєни, бо має її щодня. Йому болить, що прийшов у катакомби шукати любові і спокій, але втратив останній спокій і любов, тепер душа його вмирає. Він прагне не хліба, любові чистої без плям бажано, без заздрощів, без сумнівів нечистих, до ясної надії пориваюсь, що я хоч здалеку побачу волю... (Українка, 2000: 195–196).

Неофіт-раб не хоче проливати кров за Христа, царів, тиранів і нікому з них не хоче бути рабом. З нього доволі «рабства на сім світі!» (Українка, 2000: 198). І програмовим стають його слова:

Я честь віддам титану Прометею,

що не творив своїх людей рабами,

що просвітив не словом, а вогнем,

боровся не в покорі, а завзято (Українка, 2000: 197).

І хоче йти за ним. За це Єпископ звинувачує його в гріхах, і громада йде від нього. Неофіт-раб наостанок заявляє:

*А я піду за волю проти рабства,
я виступлю за правду проти Вас!* (Українка, 2000: 199).

Загалом образ Неофіта-раба є прихильником Прометея – найулюбленішого образу Лесі Українки. Як наголошує Дмитро Павличко, Леся Українка «розвинула й доповнила ідеї трьох найбільших прометеїстів – Есхіла, Гете і Шевченка, – стракувавши мучеництво розп'ятого на скелях Кавказу титана як людський безкорисливий героїзм, як людський подвиг в ім'я свободи. Людинолюбство Лесиноного Прометея невіддільне від непокори обмеженої грубій силі, від непримиренності до будь-якого поневолення, від зневаги й викриття ідеології рабства, від ненависті до тиранії. Прометеїзм Лесі Українки – це система світовідчужання, принципово протилежна християнському упокоренню, за яким завжди ховалася «влада багатів» над бідними. Протиставляючи Прометея Христові, поетеса устами раба Неофіта висловила, у чому саме полягає вищість гуманізму прометеївського над християнським» (Павличко, 2007: 232).

Загалом в європейській духовності вирізнялися два філософських напрями, які були персоніфіковані контрастними образами Христа і Прометея. Світогляд Лесі Українки перейнятий ненавистю і протистоянням рабству в будь-яких його виявах. Саме тому «в самому ядрі національної й соціально-визвольної моралі та естетики є Прометей Лесі Українки – символ громадянства і неповторної людської індивідуальності. Він – дух перебудови світу, а не його знищення, дух возвеличення особистості, пойнятої суспільними пристрастями, а не нівелювання особи» (Павличко, 2007: 233). Загалом прометеїзм становить суть світогляду Лесі Українки. А його програмовий характер виявляється у драматичній поемі «У катакомбах». Він для неї сталий символ. Як наголошує П. Филипович, «не давши в цьому разі чогось оригінального, вона наситила цей образ емоцією та глибиною переконання й підпорядкувала його цілком соціально-політичному напрямку своєї поезії, що змагалася з християнським духом «терпеливості й покорі» (Филипович, 1991: 116).

Висновки. Отже, у двох драматичних творах Лесі Українки бачимо два яскраві типи ренесансної особистості. Жіночий тип – це Міріам, і чоловічий тип – це Неофіт-раб. Спільними рисами цих образів є власне самоусвідомлення, осмислення особистісного життєвого покликання, чітке розуміння власних почуттів, емоцій, потреб і ставлення до навколишнього суспільства. Їм обом притаманна сила волі, вміння ухвалювати власні рішення і йти тим шляхом, який кожен уважає

правильним. Обидва шукають щастя в земному житті. Образ Міріам як жіночий характеризується значно сильнішими виявами емоцій і почуттів. Саме почуття любові й готовності померти за коханого є рушійним для жінки. Натомість характерові Неофіта-раба притаманні більший прагматизм, раціональне осмислення речей. Він керується прагненням знайти волю і реалізувати себе як особистість вільна. Загалом для світогляду Лесі

Українки притаманним є суто ренесансне культивування античної спадщини, що виявляється найбільшою мірою в її прометеїзмі. Вона сміливо дискутує з нормами і засадами християнства, крім того, авторка їх осмислює, що є продовженням традиції епохи Відродження з її культивуванням інтелекту. Ренесансні тези й ідеї були актуалізовані на межі XIX–XX століть і залишаються актуальними для осмислення й сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки у постмодерній інтерпретації. Київ : Либідь, 2001. 261 с.
2. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури. Київ : Академвидав, 2006. 498 с.
3. Леся Українка. Твори. Київ: Дніпро, 2000. 630 с.
4. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні: ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XI – початку XVII століття. Київ : Основи, 2000. 470 с.
5. Павличко Д. Прометеївський дух Лесі Українки. *Літературознавство. Критика*. 2007. Київ. Т. 1. С. 227–236.
6. Сліпушко О. Незнана Леся Українка. Листи так довго йдуть... Знадоба до архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці й Празі. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2003. С. 291–301.
7. Филипович П. Образ Прометея в творах Лесі Українки. *Літературно-критичні статті*. Київ : Дніпро, 1991. С. 109–116.

REFERENCES

1. Aheieva V. Poetesa zlamu stolit. Tvorchist Lesi Ukrainky u postmodernii interpretatsii [Poet of the turn of centuries. Creativity of Lesia Ukrainka in a postmodern interpretation]. Kyiv : Lybid, 2001. 261 p. [in Ukrainian].
2. Zborovska N. Kod ukrainskoi literatury. Proekt psykhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury [Code of Ukrainian literature. Project of psychohistory of modern Ukrainian literature]. Kyiv : Akademvydav, 2006. 498 p. [in Ukrainian].
3. Lesia Ukrainka. Tvory [Works]. Kyiv : Dnipro, 2000. 630 p. [in Ukrainian].
4. Lytvynov V. Renesansnyi humanizm v Ukraini. idei humanizmu epokhy Vidrozhennia v ukrainiskii filosofii XVI – pochatku XVII stolittia [Renaissance humanism in Ukraine. Ideas of Renaissance humanism in Ukrainian philosophy of the 16th – early 17th centuries]. Kyiv: Osnovy, 2000. 470 p. [in Ukrainian].
5. Pavlychko D. Prometeivskyi dukh Lesi Ukrainky [Prometheus' spirit of Lesya Ukrainka]. *Literaturoznavstvo. Krytyka*. 2007. Kyiv, T. 1. pp. 227–236 [in Ukrainian].
6. Slipushko O. Neznana Lesia Ukrainka. Lysty tak dovoho ydut... Znadoby do arkhivu Lesi Ukrainky v Slovianskii bibliotetsi y Prazi [Unknown Lesya Ukrainka. Letters go on for so long... Needs for Lesya Ukrainka's archive in the Slavic Library and Prague]. Kyiv. Vydavnychiy tsentr "Prosvita", 2003. pp. 291–301 [in Ukrainian].
7. Fylypovych P. Obraz Prometeia v tvorakh Lesi Ukrainky. Literaturno-krytychni statii [The image of Prometheus in the works of Lesia Ukrainka]. Kyiv: Dnipro, 1991. pp. 109–116. [in Ukrainian].